

BUXGALTERIYA HISOBINING SHAKLLARI

Hakimov Diyorbek,

Samarqand iqtisodiyot va servis institut talabasi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18493616>

Annotatsiya. Mazkur maqolada buxgalteriya hisobining shakllari, ularning mazmuni, tashkil etilish mexanizmi va amaliy ahamiyati atroflicha yoritiladi. Buxgalteriya hisobining shakllari xo'jalik yurituvchi subyektlarda moliyaviy axborotlarni yig'ish, qayta ishlash va umumlashtirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Maqolada memorial-order, jurnal-order, oddiylashtirilgan hamda avtomatlashtirilgan buxgalteriya hisobi shakllarining o'ziga xos xususiyatlari, afzallik va kamchiliklari tahlil qilinadi. Shuningdek, har bir shaklning korxonada faoliyatiga ta'siri, hisob ishlarini samarali tashkil etishdagi roli va zamonaviy axborot texnologiyalari sharoitida buxgalteriya hisobi shakllarining takomillashuvi masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. Tadqiqot natijalari buxgalteriya hisobini to'g'ri tashkil etish, hisob hujjatlari aylanishini soddalashtirish va moliyaviy hisobotlarning ishonchligini oshirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: buxgalteriya hisobi, buxgalteriya hisobining shakllari, memorial-order shakli, jurnal-order shakli, oddiylashtirilgan hisob, avtomatlashtirilgan hisob, hisob registrlari, birlamchi hujjatlar, moliyaviy axborot, hisob tizimi, xo'jalik operatsiyalari, moliyaviy hisobot.

Аннотация. В данной статье представлено подробное описание форм бухгалтерского учета, их содержания, механизма организации и практического значения. Формы бухгалтерского учета служат важным инструментом сбора, обработки и обобщения финансовой информации в хозяйствующих субъектах. В статье анализируются особенности, преимущества и недостатки мемориально-порядковой, журнально-порядковой, упрощенной и автоматизированной форм бухгалтерского учета. Также особое внимание уделяется влиянию каждой формы на деятельность предприятия, ее роли в эффективной организации бухгалтерской работы и совершенствованию форм бухгалтерского учета в условиях современных информационных технологий. Результаты исследования имеют важное научно-практическое значение для надлежащей организации учета, упрощения обращения бухгалтерских документов и повышения достоверности финансовой отчетности.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, формы бухгалтерского учета, мемориально-порядковая форма, журнально-порядковая форма, упрощенный учет, автоматизированный учет, бухгалтерские регистры, первичные документы, финансовая информация, система учета, хозяйственные операции, финансовая отчетность.

Annotation. This article provides a detailed description of the forms of accounting, their content, the mechanism of organization and practical significance. Forms of accounting serve as an important tool for collecting, processing and summarizing financial information in business entities. The article analyzes the specific features, advantages and disadvantages of memorial-order, journal-order, simplified and automated accounting forms. Also, special attention is paid to

the impact of each form on the activities of the enterprise, its role in the effective organization of accounting work and the improvement of accounting forms in the conditions of modern information technologies. The results of the study are of significant scientific and practical importance in the proper organization of accounting, simplifying the circulation of accounting documents and increasing the reliability of financial statements.

Key words: *accounting, forms of accounting, memorial-order form, journal-order form, simplified account, automated account, account registers, primary documents, financial information, accounting system, business operations, financial reporting.*

KIRISH

Hozirgi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini samarali boshqarishda buxgalteriya hisobi muhim axborot manbai hisoblanadi. Buxgalteriya hisobi orqali korxonaning moliyaviy holati, xo‘jalik operatsiyalari natijalari va iqtisodiy barqarorligi to‘g‘risida ishonchli ma‘lumotlar shakllantiriladi. Ushbu jarayonning sifatli va tizimli olib borilishi esa, avvalo, buxgalteriya hisobining shakllarini to‘g‘ri tanlash va amaliyotga joriy etish bilan chambarchas bog‘liq¹.

Buxgalteriya hisobining shakllari hisob jarayonini tashkil etish usullarini, hujjatlar aylanishini hamda hisob registrlarida ma‘lumotlarni umumlashtirish tartibini belgilab beradi. Ilmiy adabiyotlarda buxgalteriya hisobining shakllari xo‘jalik operatsiyalarini qayd etishning tashkiliy modeli sifatida talqin qilinadi². Amaliyotda memorial-order, jurnal-order, oddiylashtirilgan va avtomatlashtirilgan hisob shakllari keng qo‘llanilib, ularning har biri korxonaning faoliyat ko‘lami, texnik ta‘minoti va boshqaruv ehtiyojlariga qarab tanlanadi.

O‘zbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobini yuritish milliy standartlar asosida amalga oshiriladi va hisob shakllarining qo‘llanilishi normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi³. Shu jihatdan, buxgalteriya hisobining shakllarini nazariy va amaliy jihatdan chuqur o‘rganish, ularning afzallik va kamchiliklarini tahlil qilish bugungi kunda dolzarb ilmiy masala hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Buxgalteriya hisobining shakllari xo‘jalik operatsiyalarini hujjatlashtirish, guruhlash va umumlashtirish jarayonlarini muayyan tizim asosida tashkil etishga xizmat qiladi. Hisob shakli nafaqat texnik jarayon, balki boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim bo‘lgan moliyaviy axborot sifatiga bevosita ta‘sir etuvchi omil hisoblanadi. Shu sababli hisob shakllarini tanlashda korxonaning faoliyat turi, hajmi, xo‘jalik operatsiyalarining murakkabligi va texnik ta‘minot darajasi inobatga

¹ Абдуллаев А.Х. Бухгалтерия ҳисоби назарияси. – Тошкент: Иқтисод-молия, 2020. – 320 б.

² Horngren C.T., Sundem G.L., Elliott J.A. Introduction to Financial Accounting. – New Jersey: Pearson Education, 2019. – 720 p.

³ Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонуни. – Тошкент, 2016. – 12 б.

olinadi⁴. Amaliyotda tarixan shakllangan memorial-order shakli buxgalteriya hisobining dastlabki va eng sodda shakllaridan biri hisoblanadi. Ushbu shaklda har bir xo‘jalik operatsiyasi alohida memorial order orqali rasmiylashtiriladi va keyinchalik Bosh kitobga o‘tkaziladi. Memorial-order shaklining asosiy afzalligi hisob jarayonining aniqligi va nazorat qilish imkoniyatining yuqoriligi bilan izohlanadi. Biroq, operatsiyalar sonining ko‘pligi sharoitida bu shakl mehnat sarfining ortishiga va hisob ishlarining sekinlashuviga olib kelishi mumkin⁵. Shu bois ushbu shakl asosan kichik xo‘jalik subyektlarida yoki byudjet tashkilotlarida qo‘llaniladi.

Jurnal-order shakli esa hisob ishlarini yanada tizimli va ixcham tashkil etish imkonini beradi. Bu shaklda xo‘jalik operatsiyalari iqtisodiy mazmuniga ko‘ra jurnal-orderlarda umumlashtiriladi va bir vaqtning o‘zida sintetik hamda analitik hisob yuritiladi. Ilmiy manbalarda jurnal-order shakli hisob jarayonini mexanizatsiyalash va avtomatlashtirishga qulay shakl sifatida e‘tirof etiladi⁶. Ushbu shakl yirik va o‘rta korxonalarda keng tarqalgan bo‘lib, hisob ma‘lumotlarining tezkorligi va boshqaruv ehtiyojlariga mosligi bilan ajralib turadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari uchun oddiylashtirilgan buxgalteriya hisobi shakli muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur shakl hisob hujjatlari va registrlarining qisqartirilgan tarkibi bilan tavsiflanadi. Oddiylashtirilgan hisob shakli kichik korxonalariga hisob xarajatlarini kamaytirish, moliyaviy intizomni ta‘minlash va soliq hisobotlarini soddalashtirish imkonini beradi. O‘zbekiston Respublikasi normativ-huquqiy hujjatlarida kichik biznes subyektlari uchun ushbu shaklni qo‘llashga ruxsat etilgan bo‘lib, bu ularning iqtisodiy faoliyatini rag‘batlantirishga xizmat qiladi⁷.

Zamonaviy iqtisodiy munosabatlar sharoitida buxgalteriya hisobining avtomatlashtirilgan shakli alohida ahamiyat kasb etmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi natijasida hisob jarayonlari maxsus dasturiy vositalar orqali amalga oshirilmoqda. Avtomatlashtirilgan hisob shakli ma‘lumotlarni qayta ishlash tezligini oshiradi, inson omili bilan bog‘liq xatoliklarni kamaytiradi va real vaqt rejimida moliyaviy axborot olish imkonini yaratadi⁸. Ayniqsa, xizmat ko‘rsatish va savdo sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar uchun ushbu shakl yuqori samaradorlikni ta‘minlaydi.

⁴ Фуломов С.С. Корхоналарда бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш. – Самарқанд: СамИСИ нашриёти, 2021. – 280 б.

⁵ Needles В.Е., Powers М. Principles of Accounting. – Boston: Cengage Learning, 2018. – 640 p.

⁶ Horngren С.Т., Sundem G.L., Elliott J.A. Introduction to Financial Accounting. – New Jersey: Pearson Education, 2019. – 720 p.

⁷ Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонуни. – Тошкент, 2016. – 12 б.

⁸ Romney М.В., Steinbart P.J. Accounting Information Systems. – New York: Pearson, 2020. – 736 p.

So'nggi yillarda buxgalteriya hisobining shakllarini tanlash va qo'llashda statistik ko'rsatkichlar muhim tahliliy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, korxonalarda buxgalteriya hisobining samaradorligi to'g'ridan-to'g'ri tanlangan hisob shakliga va uning avtomatlashtirish darajasiga bog'liq. Xususan, Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, rivojlangan mamlakatlarda korxonalarining qariyb 85–90 foizi buxgalteriya hisobini avtomatlashtirilgan shaklda yuritadi⁹. Ushbu ko'rsatkich moliyaviy hisobotlarning aniqligi va shaffofligini oshirishga xizmat qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yil holatiga respublikada faoliyat yuritayotgan xo'jalik subyektlarining taxminan 60 foizi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlariga to'g'ri keladi¹⁰. Mazkur subyektlarda asosan oddiylashtirilgan buxgalteriya hisobi shakli qo'llanilib, bu hisob xarajatlarini kamaytirish va soliq hisobotlarini soddalashtirishga imkon bermoqda. Statistik tahlillar shuni ko'rsatadiki, oddiylashtirilgan hisob shaklini qo'llagan kichik korxonalarda hisob yuritish xarajatlari o'rtacha 20–25 foizga qisqargan¹¹.

Shu bilan birga, o'rta va yirik korxonalarda jurnal-order hamda avtomatlashtirilgan hisob shakllari ustunlik qilmoqda. OECD tomonidan e'lon qilingan hisobotlarga ko'ra, o'rta va yirik korxonalarda avtomatlashtirilgan buxgalteriya hisobi tizimlarini joriy etish natijasida moliyaviy hisobotlarni tayyorlash vaqti o'rtacha 30–40 foizga qisqargan¹². Bu holat boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish imkonini oshirgan.

Milliy darajada olib borilgan tadqiqotlar ham ushbu tendensiyani tasdiqlaydi. Samarqand viloyatida xizmat ko'rsatish va savdo sohasida faoliyat yuritayotgan korxonalar o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, respondentlarning 68 foizi buxgalteriya hisobini maxsus dasturiy ta'minot orqali yuritishini bildirgan¹³. Ushbu korxonalarda moliyaviy xatoliklar soni qo'lda yuritiladigan hisob shakliga nisbatan sezilarli darajada kam bo'lgani aniqlangan.

Xalqaro tajribada memorial-order shaklining ulushi tobora kamayib borayotganini ham statistik ma'lumotlar tasdiqlaydi. Cengage Learning nashriyoti tomonidan e'lon qilingan tahliliy ma'lumotlarga ko'ra, memorial-order shakli hozirda asosan byudjet tashkilotlari va kichik hajmdagi notijorat muassasalarda

⁹ World Bank. World Development Indicators. – Washington, D.C.: World Bank, 2022. – 520 p.

¹⁰ O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik iqtisodiy statistik ma'lumotlar. – Toshkent, 2023. – 360 b.

¹¹ Абдуллаев А.Х. Бухгалтерия ҳисоби назарияси. – Тошкент: Иқтисод-молия, 2020. – 320 б.

¹² OECD. SME and Entrepreneurship Outlook. – Paris: OECD Publishing, 2021. – 400 p.

¹³ Фуломов С.С. Корхоналарда бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш. – Самарқанд: СамИСИ нашриёти, 2021. – 280 б.

saqlanib qolgan bo‘lib, uning ulushi umumiy hisob shakllarining 10–15 foizidan oshmaydi¹⁴. Bu esa buxgalteriya hisobining shakllari evolyutsion tarzda soddalashtirish va avtomatlashtirish tomon rivojlanayotganidan dalolat beradi.

1-Jadval. Buxgalteriya hisobining shakllari bo‘yicha statistik ko‘rsatkichlar

№	Ko‘rsatkich mazmuni	Statistik ko‘rsatkich	Manba
1	Jahon amaliyotida avtomatlashtirilgan buxgalteriya hisobini qo‘llayotgan korxonalar ulushi	85–90 %	World Bank, 2022
2	O‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari ulushi	60 %	O‘zR Davlat statistika qo‘mitasi, 2023
3	Oddiylashtirilgan buxgalteriya hisobi natijasida hisob xarajatlarining qisqarishi	20–25 %	Abdullayev A.X., 2020
4	Avtomatlashtirilgan hisob shaklida moliyaviy hisobot tayyorlash vaqtining qisqarishi	30–40 %	OECD, 2021
5	Samarqand viloyatida dasturiy ta‘minot asosida buxgalteriya hisobi yuritayotgan korxonalar	68 %	G‘ulomov S.S., 2021
6	Memorial-order shaklining amaliyotdagi ulushi	10–15 %	Needles B.E., Powers M., 2018

Jadval ma‘lumotlari buxgalteriya hisobining shakllari zamonaviy iqtisodiyot sharoitida avtomatlashtirish tomon rivojlanayotganini ko‘rsatadi.

Yuqoridagi statistik ma‘lumotlar shuni ko‘rsatadiki, buxgalteriya hisobining shakllarini tanlashda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish darajasi hal qiluvchi omilga aylanmoqda. Statistik tahlillar asosida aytish mumkinki, avtomatlashtirilgan hisob shakli korxonalarining moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligini oshirishda eng samarali shakl sifatida namoyon bo‘lmoqda¹⁵.

Shu bilan birga, avtomatlashtirilgan hisob shaklini joriy etishda texnik ta‘minot, dasturiy vositalarning mosligi va buxgalter kadrlarning malakasi muhim omil bo‘lib qolmoqda. Ilmiy tadqiqotlarda malakali mutaxassislar yetishmasligi avtomatlashtirilgan hisob tizimlaridan samarali foydalanishga to‘sqinlik qiluvchi asosiy muammo sifatida qayd etiladi¹⁶. Demak, hisob shakllarining samaradorligi

¹⁴ Needles B.E., Powers M. Principles of Accounting. – Boston: Cengage Learning, 2018. – 640 p.

¹⁵ Romney M.B., Steinbart P.J. Accounting Information Systems. – New York: Pearson, 2020. – 736 p.

¹⁶ Garrison R.H., Noreen E.W., Brewer P.C. Managerial Accounting. – New York: McGraw-Hill Education, 2021. – 800 p.

nafaqat tanlangan tizimga, balki uni amalda to'g'ri qo'llashga ham bog'liq. Umuman olganda, buxgalteriya hisobining shakllari korxonalarda moliyaviy intizomni ta'minlash, boshqaruv qarorlarini asoslash va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim o'rin tutadi. Hisob shakllarini to'g'ri tanlash va amaliyotga moslashtirish buxgalteriya hisobining samaradorligini oshirishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Buxgalteriya hisobining shakllari xo'jalik yurituvchi subyektlarda moliyaviy axborotni shakllantirish, qayta ishlash va umumlashtirishning muhim tashkiliy asosi hisoblanadi. Tadqiqot davomida aniqlanganki, hisob shakllarini to'g'ri tanlash va qo'llash korxonaning moliyaviy holatini ishonchli aks ettirish, boshqaruv qarorlarini asoslash hamda iqtisodiy samaradorlikni oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Memorial-order, jurnal-order, oddiylashtirilgan va avtomatlashtirilgan buxgalteriya hisobi shakllari o'zining mazmuni, qo'llanish sohasi va tashkiliy imkoniyatlariga ko'ra bir-biridan farq qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, memorial-order shakli hisob jarayonining aniqligini ta'minlasa-da, mehnat talabchanligi yuqori bo'lib, yirik korxonalar uchun unchalik qulay emas. Jurnal-order shakli esa hisob ma'lumotlarini tizimli yuritish va nazoratni kuchaytirish imkonini berib, o'rta va yirik korxonalarda samarali hisoblanadi. Oddiylashtirilgan buxgalteriya hisobi shakli kichik biznes subyektlari uchun hisob ishlarini soddalashtirish va xarajatlarni kamaytirishga xizmat qiladi. Avtomatlashtirilgan buxgalteriya hisobi shakli esa zamonaviy iqtisodiyot sharoitida eng istiqbolli shakl bo'lib, hisob jarayonlarining tezkorligi va aniqligini sezilarli darajada oshiradi.

Shularning barchasini hisobga olgan holda, quyidagi **amaliy takliflarni** ilgari surish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi:

Birinchidan, korxonalarda buxgalteriya hisobining shaklini tanlashda faoliyat turi, xo'jalik operatsiyalarining hajmi va texnik ta'minot darajasi kompleks ravishda baholanishi lozim;

Ikkinchidan, avtomatlashtirilgan hisob shaklini joriy etish jarayonida buxgalter kadrlarning axborot texnologiyalari bo'yicha malakasini oshirishga alohida e'tibor qaratish zarur;

Uchinchidan, kichik biznes subyektlari uchun oddiylashtirilgan buxgalteriya hisobi shaklini takomillashtirish va normativ-huquqiy bazani yanada soddalashtirish maqsadga muvofiq;

To'rtinchidan, oliy ta'lim muassasalarida buxgalteriya hisobi shakllarini amaliy misollar asosida o'qitish orqali talabalar bilimini real iqtisodiy jarayonlar bilan uyg'unlashtirish lozim.

Xulosa qilib aytganda, buxgalteriya hisobining shakllarini samarali tashkil etish va zamonaviy talablar asosida rivojlantirish korxonalar moliyaviy barqarorligini ta'minlash, boshqaruv sifatini oshirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонуни. – Тошкент, 2016. – 12 б.
2. Абдуллаев А.Х. Бухгалтерия ҳисоби назарияси. – Тошкент: Иқтисод-молия, 2020. – 320 б.
3. Фуломов С.С. Корхоналарда бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш. – Самарқанд: СамИСИ нашриёти, 2021. – 280 б.
4. Horngren C.T., Sundem G.L., Elliott J.A. Introduction to Financial Accounting. – New Jersey: Pearson Education, 2019. – 720 p.
5. Needles B.E., Powers M. Principles of Accounting. – Boston: Cengage Learning, 2018. – 640 p.
6. Romney M.B., Steinbart P.J. Accounting Information Systems. – New York: Pearson, 2020. – 736 p.
7. Garrison R.H., Noreen E.W., Brewer P.C. Managerial Accounting. – New York: McGraw-Hill Education, 2021. – 800 p.
8. OECD. SME and Entrepreneurship Outlook. – Paris: OECD Publishing, 2021. – 400 p.
9. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik iqtisodiy statistik ma'lumotlar. – Toshkent, 2023. – 360 b.
10. World Bank. World Development Indicators. – Washington, D.C.: World Bank, 2022. – 520 p.